

Zygmunt Gałęcki

Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna im. Tarasa Szewczenki
w Krzemieńcu

Polski gwarowy przysłówek *przyboś, na przyboś* i nazwisko *Przyboś*

Przedmiotem badania i wyjaśnienia etymologicznego w artykule jest nazwisko *Przyboś* skojarzone z gwarowym przysłówkiem *przyboś, na przyboś* ‘częściowo, nieco boso’. To nazwisko nosił wybitny poeta pochodzenia chłopskiego, Julian Przyboś (1901–1970), urodzony w Gwoźnicy na Podkarpaciu. Po studiach polonistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim był nauczycielem gimnazjalnym w Sokalu, Chrzanowie i Cieszynie. Był także współtwórcą i głównym przedstawicielem grupy literackiej Awangarda Krakowska, której awangardowe idee w liryce realizował najpełniej, programowo odcinając się „od metafizyki i kultu przeszłości na rzecz konstruktywnych działań cywilizacyjnych” (hasło: „miasto – masa – maszyna”), zrywając „z opisowością, sentymentalizmem i retoryką pojęciową na rzecz skrótu artystycznego, ekonomizmu środków, odległych znaczeń metaforycznych” [Lam 1984: 36–37]. W liryce Przybosia obecnych jest wiele własnych elementów związanych z kulturą ludową i tradycją romantyczną¹. Można go również zaliczyć do nurtu poezji lingwistycznej („poeta to słowiarz”).

Wydawało się, że nazwiska *Przyboś* nie objaśnił Kazimierz Rymut w słowniku etymologicznym nazwisk polskich [NP]². Nie ma tego nazwiska w artykule pod hasłem *Przyboś*, bo nie ma w słowniku takiego hasła i choćby

---

1 Język artystyczny grupy literackiej zbadał Janusz Sławiński [1965]. Immanentną analizę twórczości skoncentrowaną na dziele przedstawił Jerzy Kwiatkowski [1972]. Związki z romantyczną tradycją literacką w poetyce Przybosia analizowała Danuta Zamaćńska [1970, 1971]. Z prac językoznawczych zob. Maria Zembaty-Michalakowa 1982.

2 Współczesnego nazwiska *Przyboś* i wariantów *Przybos*, *Przybosz* nie uwzględnił też Bogusław Kreja w opisie w książce *Słowotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne* [Kreja 2001].

odsylacza do odpowiedniego artykułu; nie ma go też pod hasłem *Bosy* 1388 (data pierwszego poświadczenia), gdzie – w słowniku o układzie gniazdowym – powinno się było znaleźć [NP, t. 1: 49], tak jak znajduje się *Bos-ak* 1337 i *bosak* ‘człowiek chodzący boso’. Nazwiska *Przyboś* nie omówił też Stanisław Rospond w rozdziale drugim książki *Mówią nazwy* [Rospond 1976]³, zatytułowanym *O nazwach osobowych* – zarówno w całym tekście, jak i pod punktem *Skąd pochodzą poniższe imiona i nazwiska? Kalendarz etymologiczny wybranych imion i nazwisk* oraz pod punktem *Charakterystyczne nazwiska od imion chrzestnych* [Rospond 1976: 161–181, 181–182]. Dokładne poszukiwania w słowniku Kazimierza Rymuta doprowadziły jednak do wyniku: nazwiska *Przyb-os*, *Przyb-osz* 1400, *Przyb-oś* znajdują się w artykule pod hasłem „**Przyb** 1189 – od im[ion] złożonych typu *Przybysław*, *Przybywoj*, też od *przybyć* [...]” [NP, t. 2: 311–312], gdzie zostały objaśnione w sposób dwuznaczny jako pochodzące albo od imion złożonych, albo od czasownika *przybyć*. Wyłonił się nowy problem. Którą z podanych hipotez da się naukowo uzasadnić, a którą trzeba odrzucić?

Tak jak nazwisko *Przyboś*, tak i przysłówek *przyboś*, *na przyboś* nie znalazł miejsca w słownikach etymologicznych języka polskiego i w pierwszym polskim słowniku rozumowanym Samuela Bogumiła Lindego [1807–1814, 1854–1860]. Nie ma go nawet odczytany i znający bodaj wszystkie źródła staro- i średniopolskie Aleksander Brückner [1927]. U Lindego w artykule pod hasłem *bosy* nie ma podhasła *przybosy* ‘trochę bosy, półbosy’, ale jest przeciw *boskiem* ‘bosym sposobem, boso’ z cytatem z Fabiana Birkowskiego, są *bosiny* w lm. ‘chodzenie boso’, zestawione z ros. *босома*⁴ i z cytatem z Adama Naruszewicza, są wreszcie *bosak* ‘człowiek bosy, boso chodzący’ i *boso* ‘bez obuwia’, poparte cytatem z Grzegorza Piramowicza: *Dzieci niech się uczą bez obuwia wszelkiego boso chodzić* [Linde 1994–1995, t. 1: 149–150, Powinności nauczyciela, b.r.]. Z gwar wieluńskich XX wieku *boski* ‘biedny, goły’ od *bosy* we frazemie *boski jak oficer* podała Honorata Skoczylas-Stawska, informując, że wyraz występuje w południowej Wielkopolsce i w Świętokrzyskiem [Skoczylas-Stawska 1976]⁵. Jedynie w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza

3 Ta książka mądrze popularyzuje onomastykę, badania i metody badań onomastycznych w Polsce na tle słowiańskim i europejskim. Warto ją przypomnieć, gdy coraz częściej pojawiają się „nowe-stare” pomysły popularyzowania wiedzy z tego zakresu i gdy językoznawcy nie nadają jej z krytyką tych pomysłów [zob. np. Koper 2008; Duda, Koper 2009; Walczak 2013].

4 Por. *босома*, *босина* r.ż., *босоножие* r.n. ‘nagość nóg, stan bez obuwia’ [Dal 1881: 119].

5 SGP PAN, t. 2: 401 podaje *boski* w znaczeniu ‘biedny, pożałowania godny’ (Jędrysek, pow. lubliniecki; Więciórka, pow. myślenicki; Dzierżysławice, pow. prudnicki), ale frazemu *boski*

znajdujemy kilka przykładów użycia wyrazu *przyboś* ‘obuty bez pończoch’, ‘na gołą nogę (kładzenie obuwia)’, ‘bez pończoch, a w trzewikach’ z gwar wielkopolskich, małopolskich, mazowieckich i podlaskich, np. *Ona w zimie przyboś chodzi* (z okolic Drohiczyzna) [Karłowicz 1900–1911, t. 1: 407]. Te same informacje ujęte bardziej syntetycznie podaje *Słownik warszawski* [Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1900–1927, t. 5: 263]. Oba słowniki nie poświadczają wyrażenia przyimkowego *na przyboś*.

Czyżby zatem wyrazu znanego z gwar polskich nie było w staropolszczyźnie? Okazuje się, że brak przysłówka *przyboś* w słownikach nie jest przeoczeniem ich autorów. Nie znaleźli go w dawnych źródłach pisanych. W monografii gramatycznej przymiotników z przedrostkiem *przy-* Henryka Perzowa napisała: „W polszczyźnie okresu średniopolskiego występowały interesujące nieodmienne formy typu *przydłuż* i *przydłuższym*. Mogły one pełnić funkcję przymiotników i przysłówków” [Perzowa 1969: 5]. Nie знаła takich wyrazów staropolszczyzna. Najwcześniejsze zapisy znalazła autorka pracy w poradniku lekarskim *O ziołach i o mocy jich*, tzw. *Zielniku* Stefana Falimirza z roku 1534, potem u innych autorów XVI wieku, np. *przybłękitny* i *przybłękitniejszym* u Jana Mączyńskiego, *przysłoński* *subsalsus* u Mączyńskiego, *przysłońszym*, *nastoniał nieco* u Grzegorza Knapiusza (1621), *przywyż* w słowniku Knapiusza, *przystarz* w słowniku Lindego. W XVII wieku – podaje Perzowa – formacje nieodmienne były już w regresie [Perzowa 1969]⁶. Formacji *przyboś* nie znalazłem w pracy Perzowej, mimo że uznaje ona ten przysłówek za przykład reprezentatywny typu PRZYDŁUŻ w swoim materiale. Dodałbym jeszcze do tej charakterystyki, co się okaże istotne w toku analizy, że formy nieodmienne były zawsze zakończone spółgłoską fonetycznie lub funkcjonalnie miękką, jak wskazują przykłady *przyleń* ‘przyleniwszy’, *przyłyś* ‘łyśawy’, *przyśleń* ‘ślepawy’ [Linde 1994–1995, t. 4: 684, bez cyt., nie oznacza miękkości *p*], *przydłuż* ‘przydługi’, *przystarz* ‘przystary’, *przysłódz* ‘słodkawy’ itd. Ta spółgłoska występuje w funkcji formantu słowotwórczego⁷.

O przysłówku *przyboś* w znaczeniu ‘nosić obuwie na bosych nogach, bez skarpet, pończoch czy onuc’, czyli ‘częściowo, nieco boso’ (reprezentującym typ *przydłuż*) czytamy w pracy Perzowej: „Przysłówek ten jest zupełnie

---

jak oficer nie zawiera. Por. też przysłówek *boski* || *bosko* ‘z nagimi stopami, boso’ i przymiotnik *bosny* ‘o nodze: w obuwiu bez pończoch lub skarpet’: *Pšyboś to jest po polsku: obuų bosno noge* (Paprotki, pow. giżycki).

6 Kilka przykładów wymienił Jan Łoś [1925: 131].

7 Oczywiście z opisowego, nie historycznego punktu widzenia, jak np. w *Poznań* – bo nie można powiedzieć, że jest to nazwa niemotywowana, gdy pierwotnie formantem było *-j6. W tej sprawie zob. Doroszewski 1963: 273.

zleksykalizowany – świadczy o tym różnorodność jego postaci fonetycznych i możliwość występowania w połączeniu z przyimkami” [Perzowa 1969: 115]. Różnorodne postaci fonetyczne – pokazane na mapach i w indeksie wyrazów [MAGP, t. 8, mapa 365. *Przyboś*, oprac. Irena Winkler-Leszczyńska; t. 13: *Indeksy i źródła*, s. 75] – to: *przyboś* i *na przyboś*, *przybós* i *na przybós*, *w przyboś*, *przybość*, *na przybość*, *na przybóć*, *przyboszc*, *na przybórz*, *w przybós*, *przybóść* i *na przybóść*. Jak widać, zróżnicowanie postaci fonetycznych dotyczy wygłosu wyrazu (rozpodobnienie wygłosowej spółgłoski, adideacja do *obuć*, inne) i oboczności samogłoski rdzennej *o* : *ó*. Nie omawiamy ich dokładniej, bo nie dotyczą bezpośrednio tematu artykułu. Co do zasięgu geograficznego formacji *przyboś* Perzowa, interpretując mapę 365 MAGP, zauważyła, że nie ma ona zasięgu ogólnopolskiego; izoleksa

omija dwa regiony, z których pochodzili szesnastowieczni autorzy używający form typu *przydłuż*, Krakowskie (Oczko) i Łęczycko-Sieradzkie (Mączyński). Jednocześnie jednak jej niemal ogólnopolski zasięg zdaje się potwierdzać pogląd, że formy krótkie miały w wieku XVI charakter ogólnopolski. Brak formacji *przyboś* w okolicach Krakowa i w Sieradzko-Łęczyckiem można wytłumaczyć jej późniejszym zanikiem na tych terenach. [Perzowa 1969: 115]

Przechodzimy do uzasadnienia hipotezy etymologicznej, która zakłada, że podstawą apelatywną nazwiska *Przyboś* był tożsamy z nim przysłówek *przyboś*, *na przyboś* (chodzić), *w przyboś* (chodzić) itp. W wypadku gdy wyraz podstawowy ma zasięg ogólnogwarowy, związanie z nim nazwiska odapelatywnego za pomocą danych geograficznych i statystycznych, wydaje się, nie ma znaczenia. Przewisko, następnie nazwisko mogło powstać w każdym miejscu i w różnym czasie. Konieczne jest oparcie się na materiale filologicznym, biorąc jednak pod uwagę rozmieszczenie geograficzne nazwiska. W 1990 roku nazwisko *Przyboś* miało w Polsce 187 nosicieli. Matecznikiem tego nazwiska jest niewątpliwie Podkarpacie; tak można interpretować dane ze *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wydanym przez Rymuta:

- a) woj. rzeszowskie 53, przemyskie 22, krośnieńskie 27, nowosądeckie 5, dalej krakowskie 10, katowickie 2, odpryski północne: tarnobrzeskie 5, lubelskie 3, siedleckie 4; w sumie: 131 = 70%,
- b) z migracji zachodniej: woj. opolskie 8, legnickie 13, wrocławskie 14, wałbrzyskie 4, i północno-zachodniej: Warszawa 9, woj. gdańskie 7, szczecińskie 1; w sumie: 56 = 30%.

W słowniku odnajdujemy jeszcze wariantywne postaci *Przybosz* 2 (woj. ostrołęckie 1, wałbrzyskie 1) i *Przybos* 0 (z frekwencją zerową, czyli nazwiska

osób w 1990 roku już nieżyjących lub o których w banku danych PESEL nie było dokładniejszych informacji).

Jeżeli *Przybosz* i *Przybos* były (są) rzeczywistymi wariantami tej samej nazwy osobowej *Przyboś* (wariant *a*), to jako późniejsze nazwiska powinny mieć takie samo lub podobne rozmieszczenie geograficzne. Warianty *b* (*Przybosz*) i *c* (*Przybos*) nie mogłyby powstać w zupełnym oddaleniu od wariantu podstawowego *a*, czyli nie mając w nim oparcia. Wszystko wskazuje na to, że *Przybosz* i *Przybos* są formacjami jednostkowymi, „wykolejonymi” i bez geografii (niezwiązanymi z podkarpackim *Przyboś*) albo też nobliwymi przekształceniami pospolitego *Przyboś*, łatwo kojarzonego z apelatywnym *przyboś*. Uzasadnieniem wariantywności form nazwisk *Przyboś* || *Przybosz* || *Przybos* są analogiczne nazwiska zakończone spółgłoską szeregu *s, sz, ś*, np.: *Przyłas* 7 (woj. katowickie 6, zielonogórskie 1), *Przyłas* 3 (woj. katowickie 2, opolskie 1) || *Przyłas* 1 (woj. katowickie); *Przybysz* 13 382 (Warszawa 2307, woj. siedleckie 1024, lubelskie 262 itd.) || *Przybyś* 648 (woj. radomskie 136, lubelskie 102, tarnobrzescie 61, katowickie 49, tarnowskie 25 itd.).

Dla porządku dodajmy, że nie ma w *Słowniku nazwisk...* innych poza *Przyboś* nazwisk od krótkich form nieodmiennych typu *przydłuż, przyleń, przyślep, przyłyś, przysłódz, przywyż*. Tłumaczy się to faktem, iż nie uległy one leksykalizacji przed zanikiem. Z kolei wczesna leksykalizacja formacji *przyboś, na przyboś* stała się podstawą przezwiska i nazwiska.

Bardzo charakterystyczny układ materiału wskazuje na to, że omawiane nazwisko nie występuje w całej Polsce środkowej: w Małopolsce środkowej i północnej, na ziemi sieradzkiej i łęczyckiej, w Wielkopolsce i na Mazowszu (poza Warszawą), na Pomorzu bydgosko-toruńskim (Krajna, Pałuki, Bory Tucholskie, Kociewie, ziemia chełmińsko-dobrzyńska) i rzadko na krańcach zachodnich i północnych. Nie umiem tego inaczej wytłumaczyć jak tylko tym, że na biednym, często fizjograficznie skalistym Podkarpaciu sposób chodzenia *boso, przyboś* i *na przyboś* był cechą typową, zauważalną i wyróżniającą, iż dawał podstawę tworzeniu przezwisk, z których powstało nazwisko *Przyboś*⁸.

Nie możemy współczesnej geografii nazwiska przenieść w przeszłość, ponieważ materiał filologiczny, którym dysponujemy, jest niezwykle skąpy. *Słownik staropolskich nazw osobowych* poświadcza jednym zapisem z 1400 roku nazwę osobową *Przybosz*: **Prziboszoni**, kmethoni de Vituna [Taszycki, red. 1974–1976: 381], a w materiale źródłowym nazewnictwa osobowego

8 Piękny, literacki i językowy obraz życia podkarpackiej wsi i miasta Jasła na przełomie XIX i XX wieku podał w pamiętniku *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości* Stanisław Pigoń [1983] – s. 75–124 (*Moja wieś*), s. 125–163 (*Mój dom*), s. 164–202 (*Lata szkolne*).

w ziemi sanockiej i przemyskiej, opracowanym przez Janusza Riegera, nie znajdujemy poświadczenia tej nazwy osobowej [Rieger 1977: 29–33]. Przytoczenie noty z SSNO w całości pozwala cytowaną nazwę osobową umiejscowić w Wielkopolsce:

1400. Nota. Paulus de Posticzino et Jacussius de Weprzki fideiusserunt manu coniuncti Prziboszoni k. de Vituna IIIIor mrc. in IIII sep. p. mediu. na sklat sb p. Reg. A. Kons. Pozn. [Lubomirski 1857: 803, zapis z akt konsystorza poznańskiego]

Jak widać, interesującą nas nazwę osobową w SSNO odczytano jednoznacznie jako *Przybosz*. Jeżeli zatem w zapisie formy celownika *Prziboszoni* i w wyabstrahowanej z niej postaci mianownika *Przybosz* (ściśle w XV wieku *Przibosz*) dwuznak *sz* odczytamy jako [š] (miękkie), to może być to przesłanką do wydzielenia w niej morfemu przyrostkowego *-osz*. W takim wypadku nazwa swoją budową włącza się do ciągu słowotwórczego staropolskich nazw osobowych typu *Mił-osz* : *Mił-o-sław*, *Rad-osz* : *Rad-o-sław*, *Stan-osz* : *Stan-i-sław* itp. Ale czy takie imiona, a tym bardziej przezwiska nadawano chłopom i kmieciom? Wśród polskich przezwisk w XV wieku w ziemi sanockiej i przemyskiej z sufiksem *-osz* znalazło się tylko miano *Długosz* (*Długosz*, *Dłwgosch*) od *długi* lub *Długi*. Poza tym: *Broda*, *Głęb*, *Głód*, *Nogay*, *Ogri-sek*, *Zkorupa* (tj. *Skorupa*), *Pyrog*, *Kyelbaska*, *Barszcz*, *Smyothanka*, *Pyelucha*, *Pyoro*, *Mroz*, *Gawron*, *Gąnszyor*, *Goril*, *Kogoth*, *Kokothek*, *Wrobl*, *Zambr* (od stpol. *ząbr*, *ząbrz* ‘żubr’), *Zyobro*, *Suchozqb*, *Rzathky Groch*, *Poczyask* (od *pociask* ‘narzędzie do wygarniania żaru z pieca’ [SStp; Linde 1994–1995, t. 4]), *Czychra*, *Przeksta*, *Przecora*, *Pyskadlo*, *Rospqd* i wiele im podobnych [Rieger 1977: 29–33]. Przypominają one, nawet są z nimi tożsame, nazwy osobowe z Bulli gnieźnieńskiej (XII wiek): *Broda*, *Goły* i *Golec* lub *Golek*, *Gęba*, *Gogola*, *Krost*, *Krostawiec*, *Okrzos*, *Piskor(z)*, *Smarż*, *Świrszcz*, *Żerzucha* itd. [Decyk-Zięba 2003: 51–53; zob. też Wośko 2018]. Wskazane przykłady prostoty nazewniczej ludności wiejskiej skłaniają nas do poszukiwania źródła nazwiska *Przyboś* w tym środowisku społecznym. Najstarszy zapis *Przibosz* z Wielkopolski odczytujemy jako *Przyboś* (ściśle *Przyboś*), bo oznaczenie wygłosowej spółgłoski dwuznakiem *sz* upoważnia do lekcji zarówno *Przybosz*, jak i *Przyboś*. Bardziej realna wydaje się lekcja *Przyboś*, ponieważ ma oparcie w wyrazie pospolitym, który łatwiej jednoznacznie odczytać w zapisie średniowiecznym niż nazwę własną. Przez cały XV wiek nie tylko w kancelariach urzędowych, ale i w skryptoriach klasztornych, gdzie powstawały literackie zabytki językowe, dwuznakiem *sz* oznaczano fonemy [s], [š], [ś], a nawet [z],

[ž], [ž]⁹. Oparcie nazwy na wyrazie pospolitym, jak wspomniano, pozwala odczytać ją jednoznacznie¹⁰. Tak więc podstawą apelatywną nazwiska jest wcześniej zleksykalizowany przysłówek gwarowy *przyboś, na przyboś*. Miejscem powstania nazwiska mógł być każdy region historyczny, gdzie występują przysłówek *przyboś* i jego warianty, a więc w zasadzie cały obszar etniczny języka polskiego (jak pokazują materiały z SGP i MAGP). Miejscem powstania znanego dziś nazwiska *Przyboś* było Podkarpacie, gdzie i obecnie dane statystyczne potwierdzają zasiedzenie jego nosicieli. Brak nazwiska *Przyboś* w antroponimii łemkowskiej jest znakiem tego, że karpaccy Rusini nie przy-swoili sobie polonizmu *przyboś, na przyboś*¹¹. Historyczny wielkopolski zapis *Przibosz (Prziboszoni)* jest najstarszym poświadczeniem nazwy osobowej i późniejszego nazwiska *Przyboś* (choć nie jest ono bezpośrednią kontynuacją średniowiecznej nazwy osobowej). Jest zarazem pierwszym i jedynym filologicznym świadectwem wyrazu *przyboś*, który z nazwy osobowej w sposób metodologicznie uzasadniony rekonstruujemy¹².

Pierwsze i starsze poświadczenia wielu wyrazów słowiańskich, czasem jedyne, odnajdujemy w nazwach własnych, osobowych, miejscowych, w hydronimach i innych. Tak np. nazwy osobowe *Puchacz* i *Puha* poświadczone mniej więcej w tym samym czasie co wyraz pospolity *puchacz, puhacz* ‘gatunek sowy’ (w SS^tp dwa warianty pisowniane) pozwalają wiązać ich etymologię z pol. *puchać* ‘zionać, wyziewać’ i z ukr. *puhu* imitującym głos puchacza (do 1936 roku w pisowni normatywnej *puhacz*) oraz ukr. *puhacz* od *puhaty* (błrus. *puhać*, ros. *pugaty*) ‘straszyć, wydawać odstrasżające okrzyki’ [Bańkowski 2000: 962; Boryś 2005: 502; Rytter 1992: 77–78]. Innym przykładem może być nazwa osobowa *Drumla* poświadczone blisko 150 lat wcześniej (1415 w Wielkopolsce, 1465 we Lwowie) niż rzeczownik pospolity *drumla* – w 1568 roku u Miko-

9 Zob. Decyk-Zięba, Dubisz, red. 2003, np.: *Roty przysięg sądowych* – s. 122, *Kazania gnieźnieńskie* – s. 220–221, *Żywoć św. Błażeja* – s. 150–151, *Biblia królowej Zofii* – s. 178, *Legenda o św. Aleksym* – s. 256–257, *Rozmowa mistrza Polikarpa ze śmiercią* – s. 315–317, *Satyra na leniwych chłopów* – s. 332.

10 Inaczej bywa z nazwami własnymi, dla których trudno odnaleźć podstawę apelatywną, nierzadko odczytywanymi dwuznacznie [zob. np. Bąk 1968: 25–28; Bańkowski 1986: 441–450].

11 Nie ma tego wyrazu w: Rieger 1995; nazwiska *Przyboś* nie znalazłem też w pracy Wolnicz-Pawłowskiej [1993]. Nazwiska *Przybysz* i *Prybusz* w Polsce Pawło Czuczka podaje za NP, t. 2: 312 (zob. hasło *Przyb*, s. 311–312). Zakarpackie *Прибуш* wyjaśnia „перенесенням сербського чоловічого імені *Прибуш* на укр. ґрунт, де воно стало прізвиськом” [Czuczka 2005: 467].

12 Z wielu prac poświęconych tej problematyce odnotujemy chronologicznie pierwszą: Kucała 1968 [przedruk: Kucała 2000] i późniejszą: Rzepka, Walczak 1994.

łaja Reja (węg. *doromb*, rum. *drîmbă*) [Bańkowski 2000: 303]. Natomiast zapis nazwy osobowej *Chuj* 1471 w Wielkopolsce i *Łupichuj* 1471 „ironiczne przezwisko żołdaka” wyprzedzają poświadczenie leksykograficzne w 1806 roku wyrazu miejskiego *chuj* ‘penis’ (prawdopodobnie ruskie, może w XVII wieku) o 300 lat [Sławski 1952–1956: 89; Bulicz-Tornikidis 1979; Bańkowski 2000, t. 1: 161 – proponuje inną etymologię niż Franciszek Sławski]. Nie zaszkodzi przy tej okazji przypomnieć, że „nazwy własne wywodzą się z wyrazów pospolitych, i to w znacznej części bezpośrednio” [Kucała 1968: 169], więc wyrazy pospolite musiały istnieć przed powstaniem nazw własnych. Filologicznego poświadczenia nazwiska *Przyboś* trzeba jeszcze poszukiwać w źródłach antroponimii wiejskiej i miejskiej doby średnio- i nowopolskiej, przede wszystkim na Podkarpaciu. W przejrzanych opracowaniach z tego zakresu nie znalazłem poświadczenia ani nazwiska *Przyboś*, ani nazwiska *Przybosz* [Mączyński 1970; Borek, Szumska 1976; Kopertowska 1988; Gala, Piotrowicz 2001: 31–45; Rudnicka-Fira 2004]. Nie zawiera go też najnowsze opracowanie *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku* [Cieślakowa, red. 2013, t. 4].

Kazimierz Rymut intuicyjnie włączył nazwisko *Przyboś* do gniazda etymologicznego *Przyb*, *Przyb-os*, *Przyb-osz*, *Przyb-oś* i wywiódł je od podstawy imiennej typu *Przybysław*, *Przybywoj*. Nie końcowy morfem *-oś* jest jednak elementem formującym nazwę własną *Przyboś*, jak to może być w przypadku innych nazwisk, np. *List-oś* i *List-os*, *List-osz* od *List* 1310, *Orł-oś* i *Orł-os* od *Orzeł* 1383 [NP, t. 2: 23, 185]. W artykule pokazałem, że nic nie stoi na przeszkodzie stwierdzeniu, a nawet daje się dowieść ludowego pochodzenia regionalnego nazwiska *Przyboś* od gwarowego przysłówka pochodzenia przymiotnikowego *przyboś* z *przybosy*. Wczesna leksykalizacja krótkiej formy nieodmiennej *przyboś* ‘częściowo, nieco boso’ stała się podstawą przezwiska i nazwiska. W świetle danych filologicznych zawartych w opracowaniach polskich nazwisk współczesne nazwisko *Przyboś* nie jest bezpośrednią kontynuacją staropolskiej nazwy osobowej *Prziboś*. Pospolity przysłówek *przyboś* został zrekonstruowany ze średniowiecznego zapisu nazwy osobowej *Przibosz*, czyli *Przyboś*, z uwzględnieniem tła w postaci krótkich form nieodmiennych *przydłuż*, *przyłyś*, *przyleń*, *przysłódz* i podobnych, filologicznie poświadczonych od XVI wieku, co jednak nie wyklucza ich istnienia w polszczyźnie mówionej (w gwarach staropolskich) przed XVI wiekiem.

Wykaz skrótów

- MAGP – *Mały atlas gwar polskich* (1957–1970), oprac. przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kierunkiem Kazimierza Nitscha (t. 1–2), Zdzisława Stiebera (t. 3–6) i Mieczysława Karasia (t. 7–12). Mapy i komentarze do map, t. 13. Indeksy i źródła, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- NP – Rymut Kazimierz (1999–2001), *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- SGP – Karłowicz Jan (1900–1911), *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków.
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich* (1982–2016), oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, Stanisława Urbańczyka, Jerzego Reichana, (od t. 6) Joanny Okoniowej, t. 1–9, Wrocław (jeszcze nieukończony).
- SSNO – Taszycki Witold, red. (1965–1983), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1–6, Wrocław, t. 7, Suplement, oprac. w Zakładzie Onomastyki Polskiej pod kier. Marii Malec, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Kraków.
- SSStp – Urbańczyk Stanisław, red. (1953–2002), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków.

Bibliografia

- Bańkowski Andrzej (1986), *Dyskusyjne interpretacje niektórych staropolskich nazw osobowych z tzw. Bulli gnieźnieńskiej*, „Prace Filologiczne”, s. 441–450.
- Bańkowski Andrzej (2000), *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bąk Stanisław (1968), *W sprawie nazwy osobowej Cirnech*, „Slavia Occidentalis”, t. 27, s. 25–28.
- Borek Henryk, Szumska Urszula (1976), *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Boryś Wiesław (2005), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Bulicz-Tornikidis Teresa (1979), *Uproszczenia i skrócenia morfologiczne staropolskich przezwisk złożonych*, „Język Polski”, s. 177–186.
- Brückner Aleksander (1927), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- Cieślíkowska Aleksandra, red. przy współpracy Katarzyny Skowronek (2006–2016), *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów hasłowych*

- oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografiją, t. 1–5, Wydawnictwo Lexis, Kraków.
- Czuczka Pawło (2005), *Prizwyszczta zakarpatських ukrajinciw. Istoryko-etymolohicznyj słownyk*, Wydawnictwo „Swit”, Lwów.
- Dal Władimir (1880–1882), *Tolkowyyj słowarʹ żywego wielikorusskogo jazyka*, t. 1–4, Izdanie Knigoprodawca-Tipografa M. O. Wolfa, S.-Petersburg.
- Dal Władimir (1978–1980), *Tolkowyyj słowarʹ żywego wielikorusskogo jazyka*, t. 1–4, Izdatelstwo „Russkij jazyk”, Moskwa.
- Decyk-Zięba Wanda (2003), *Bulla gnieźnieńska*, w: *Teksty staropolskie. Analizy i interpretacje*, red. Wanda Decyk-Zięba, Stanisław Dubisz, Wydawnictwa UW, Warszawa, s. 31–67.
- Decyk-Zięba Wanda, Dubisz Stanisław, red. (2003), *Teksty staropolskie. Analizy i interpretacje*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Doroszewski Witold (1963), *Podstawy gramatyki polskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Duda Henryk, Koper Mariusz (2009), *Co znaczą nazwy miejscowe? Etymologie i pseudoetymologie w „gawędach kresowych” Katarzyny Węglińskiej*, w: *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym*, red. Ilona Generowicz, Elżbieta Kaczmarska, Ignacy M. Doliński, Wydział Polonistyki UW, Warszawa, s. 81–90.
- Gała Sławomir, Piotrowicz Elżbieta (2001), *Nazwiska historyczne piotrkowian*, Łódź.
- Karłowicz Jan (1900–1911), *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków.
- Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, red. (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, [b.w.], Warszawa.
- Koper Mariusz (2008), *Szarowola i gęsi, czyli jak nie popularyzować onomastyki*, „Język Polski”, s. 301–304.
- Kopertowska Danuta (1988), *Nazwy osobowe mieszkańców podkieleckich wsi (1565–1694)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kreja Bogusław (2001), *Słowotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne*, DWN, Kraków.
- Kućała Marian (1968), *Odbicie słownictwa pospolitego w staropolskich nazwach osobowych. Na podstawie tomu I „Słownika staropolskich nazw osobowych” i „Słownika staropolskiego”*, „Język Polski”, s. 168–186.
- Kućała Marian (2000), *Odbicie słownictwa pospolitego w staropolskich nazwach osobowych. Na podstawie tomu I „Słownika staropolskich nazw osobowych” i „Słownika staropolskiego”*, w: tenże, *Polszczyzna dawna i współczesna. Studia i szkice*, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków, s. 256–272.
- Kwiatkowski Jerzy (1972), *Świat poetycki Juliana Przybosa*, PIW, Warszawa.

- Krzyżanowski Julian, red. (1984–1985), *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Linde Samuel Bogumił (1807–1814), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Drukarnia Księży Pijarów, Warszawa.
- Linde Samuel Bogumił (1854–1860), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów.
- Linde Samuel Bogumił (1994–1995), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 2 (foto-offsetowe), Wydawnictwo „Gutenberg-Print”, Warszawa.
- L[ubomirski] T. (1857), *Rolnicza ludność w Polsce od XV do XVI wieku*, „Biblioteka Warszawska”, t. 2, s. 791–840.
- Łoś Jan (1922–1927), *Gramatyka polska*, cz. 1–3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów.
- Mały atlas gwar polskich* (1957–1970), oprac. przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kierunkiem Kazimierza Nitscha (t. 1–2), Zdzisława Stiebera (t. 3–6) i Mieczysława Karasia (t. 7–12). Mapy i komentarze do map, t. 13. Indeksy i źródła, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Mączyński Jan (1970), *Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Łódź.
- Perzowa Henryka (1969), *Stopniowanie przymiotników polskich z przedrostkiem przy-*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Pigoń Stanisław (1983), *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Rieger Janusz (1977), *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Rieger Janusz (1995), *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Rospond Stanisław (1976), *Mówią nazwy*, WSiP, Warszawa.
- Rudnicka-Fira Elżbieta (2004), *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Rymut Kazimierz (1999–2001), *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Rymut Kazimierz, wyd. (1992–1994), *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, PAN, IJP, Kraków.
- Rytter Grażyna (1992), *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Rzepka Wojciech Ryszard, Walczak Bogdan (1994), *Jak dopełnić znany nam obecnie zasób leksykalny staropolszczyzny?*, w: *Studia historycznojęzykowe I*, red. Marian Kucala, Zdzisława Krążyńska, IJP PAN, Kraków, s. 7–13.

- Skoczyła-Stawska Honorata (1976), *Z frazeologii gwar wieluńskich*, „Studia Polonistyczne”, t. 3, s. 163–172.
- Sławiński Janusz (1965), *Koncepcja języka poetyckiego awangardy krakowskiej*, Wrocław.
- Sławiński Franciszek (1952–1982), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków (nieukończony).
- Słownik gwar polskich* (1982–2016), oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, Stanisława Urbańczyka, Jerzego Reichana, (od t. 6) Joanny Okoniowej, t. 1–9, Wrocław (jeszcze nieukończony).
- Taszycki Witold, red. (1965–1983), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1–6, Wrocław, t. 7, Suplement, oprac. w Zakładzie Onomastyki Polskiej pod kier. Marii Malec, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Kraków.
- Twardzik Waclaw, red. (2005), *Opis źródeł Słownika staropolskiego*, Wydawnictwo Lexis, Kraków.
- Urbańczyk Stanisław, red. (1953–2002), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Walczak Bogdan (2013), *Jak niespecjaliści piszą o językoznawstwie diachronicznym*, „Roczniki Humanistyczne”, z. 6: *Językoznawstwo*, s. 57–75.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa (1993), *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek)*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Wośko Zuzanna (2018), *Nazwisko Gogółka w świetle geografii językowej*, „Poradnik Językowy”, nr 9, s. 96–102.
- Zamącińska Danuta (1970), *Przyboś wobec Mickiewicza*, „Roczniki Humanistyczne”, z. 1, s. 161–174.
- Zamącińska Danuta (1971), „*Znalezione piórko*”, „Roczniki Humanistyczne”, z. 1: *O sztuce literackiej. Prace ofiarowane Czesławowi Zgorzelskiemu*, s. 203–218.
- Zembaty-Michalakowa Maria (1982), *Poezja Juliana Przybosa w świetle badań statystyczno-językowych na tle porównawczym*, Wydawnictwo UWr, Wrocław.

Zygmunt Gałęcki

The Polish Cant Adverb *przyboś*, *na przyboś* and the Surname *Przyboś*

The author proves that the etymology of the surname *Przyboś* came from the lexicalised adverb *przyboś*, *na przyboś* (walk), “to wear shoes on bare feet, with a bare foot, (walk) slightly barefoot”, that came from the adjective *przybosy*. The surname did not stem from either compound names such as *Przybysław*, *Przybywój* or from the verb

przybyć, contrary to what has been stated in the historical and etymological dictionary *Nazwiska Polaków* by Kazimierz Rymut.

KEYWORDS: etymology; history and geography of the adverb *przyboś, na przyboś*; etymology of the surname *Przyboś*.

dr hab. prof. nadzw. Zygmunt Galecki – filolog, językoznawca, polonista i sławista, wykładowca uniwersytetów w Warszawie, Lublinie i Tarnopolu, autor prac naukowych z gramatyki, leksykologii, historii języka polskiego i dydaktyki uniwersyteckiej.

